

УДК 82:19.82.2.045.058.072

О. М. КАПУРА

м. Вінниця

okapura@mail.ru

ФОЛЬКЛОРНО-ЛІТЕРАТУРНІ ЗАСОБИ В ДРАМІ М. СТАРИЦЬКОГО ТА І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ЗА ДВОМА ЗАЙЦЯМИ...»

У статті проаналізовано особливості використання фольклорно-літературних засобів гумористично-сатиричного зображення дійсності в драмі «За двома зайцями» Михайла Старицького та Івана Нечуя-Левицького. Охарактеризовано основу словесних засобів комічного, що становить народно-розмовна мова, зокрема емоційна та експресивна лексика. У роботі проаналізовано зразки колоритного народного гумору, у творчому застосуванні якого драматурги виявили виняткову майстерність і письменницький хист.

Ключові слова: фольклор, література, гумор, сатира, фольклорні засоби зображення.

Актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення процесів використання фольклорно-літературних засобів у творчості М. Старицького та І. Нечуя-Левицького для оцінки їх ідіостилю, потребою осмислення й узагальнення взаємозв'язку фольклору й літератури на матеріалі творів названих письменників, розкриття специфіки засобів гумористично-сатиричного зображення дійсності авторами.

Українська літературознавча наука про творчість М. Старицького має в своєму активі праці, присвячені різним аспектам використання фольклору, таких авторів, як В. Бойко, О. Вертій, О. Дей, І. Денисюк, М. Дмитренко, С. Зубков, Р. Кирчів, В. Коломієць, Н. Левчик, В. Погребенник, В. Поліщук та ін. Мета дослідження полягає у тому, щоб виявити функціональні можливості фольклору в означеному драматичному творі, з'ясувати специфіку його фольклоризму.

Особистість Михайла Старицького є ключовою в українському загальнокультурному дискурсі, бо як письменник, драматург, видавець, громадський діяч, він здійснив вагомий внесок у розвиток українського театру та драматургії. Будучи не лише режисером, а й антрепренером, багато часу і зусиль він присвятив поповненню україномовного репертуару тогочасного театру. Драматург написав близько 30 п'єс, серед яких як оригінальні, так і створені на запозичені сюжети популярних прозових творів, а також ґрунтовні переробки малосценічних драм інших авторів.

Драматичний твір, призначений для постановки на сцені, вимагає додаткової роботи над ним. Автор тексту, не будучи режисером, не може повною мірою адаптувати свій твір

до постановки. Тільки досвідчений постановник орієнтується у тонкощах цієї справи. Михайло Старицький, будучи і драматургом, і досвідченим постановником, розумів, що не кожен драматичний твір придатний для сценічного вжитку. Він завжди дбав про стрункість дії п'єси, мотивацію вчинків дійових осіб, відсутність логічних суперечностей у їх мотивах і вчинках. У цьому виявлялося унікальне поєднання в особі Михайла Старицького таланту драматурга та театрального діяча.

Однією з найбільш знаних не тільки в Україні, а й у світі переробок М. Старицького стала драма «За двома зайцями...», сценічне життя якої розпочалося у листопаді 1883 року в Києві. Однак на тогочасних афішах писали іншу назву п'єси, яка відповідала поширеній традиції використання народних прислів'їв: «Панська губа, та зубів нема». Утаємничені київські театральники знали, що твір, за яким поставлено спектакль, був переробкою написаної ще 1875 року «міщанської комедії» І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках». П'єсі свого часу не пощастило: за нею закріпилася репутація твору, малопродатного для сцени. Розгледівши ідейно-естетичний потенціал драми Нечуя-Левицького, Старицький береться до роботи та модифікує цю п'єсу для сучасного йому театру.

Одна з відомих дослідників драматургії Ольга Цибаньова, характеризує драму «На Кожум'яках», зауважує, що ця драма є недолугою з драматургічного погляду [4, 34]. Однак, на нашу думку, таке судження є дещо перебільшеним, оскільки драма І. Нечуя-Левицького як суто літературний твір має ряд суттєвих досягнень, зокрема в проблематиці та спосо-

бах характеротворення. М. Старицький, осучаснивши п'єсу І. Нечуя-Левицького відповідно до нових сценічних віянь другої половини XIX століття, дав їй нове життя.

П'єса «За двома зайцями...» стала популярною і відомою одразу після першої постановки та залишається такою і донині. Секрет сценічного та кінематографічного успіху твору Нечуя-Левицького та Старицького полягає в тому числі і в майстерному використанні авторами фольклорно-літературних гумористично-сатиричних засобів зображення дійсності. Тому основним завданням статті є з'ясування особливостей використання засобів народного гумору в п'єсі.

Невичерпним джерелом мотивів і сюжетів для авторів драматичних творів був український фольклор. Особливістю драматургії другої половини XIX століття було те, що вона досить часто використовувала сюжети з народного життя. Народне життя змальоване і у драмі «На Кожум'яках». І. Нечуй-Левицький обирає не сюжет з історичного минулого українців чи народнопісенну колізію (як, до прикладу, його попередники і сучасники: «Сава Чалий» М. Костомарова, «Довбуш» Ю. Федьковича, «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Бондарівна», «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого, «Лимерівна» Панаса Мирного та ін.), а сучасне авторів життя київських міщан. Новаторство Нечуя-Левицького полягало в тому, що він відійшов від власних традицій історизму, звернувшись до актуальних проблем сьогодення. Новаторство ж М. Старицького як співавтора полягало у тому, що він надав п'єсі гострого сатиричного забарвлення та динамічності. Погоджуємося з думкою М. Бондаря, що п'єсу «На Кожум'яках» відзначає певний психологічний досвід та звичний для І. Нечуя-Левицького добродушний гумор. Михайло Старицький побачив у сюжеті цієї п'єси зможливості, оновлюючи репертуар темою з міщанського життя, відразу гостро оцінити життєві інтереси певних верств міщанства з точки зору відповідних моральних і національних культурних критеріїв [1, 47–48].

Внесок М. Старицького у драму І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках» є досить суттєвим. М. Бондар зауважує, що результатом співпраці М. Старицького та І. Нечуя-Левицького над драмою «На Кожум'яках» стало ви-

никнення, по суті, двох відмінних між собою творів за пафосом та за характером дійових осіб [1, 48]. Задум І. Нечуя-Левицького передбачав, що твір не матиме гострого соціально-сатиричного характеру, а основним комічним прийомом стане гумор. Темою п'єси став повсякденний міщанський побут та «міщанська» мораль і світогляд. Саме у побуті драматурги віднайшли додаткові художньо переконаливі нюанси для розкриття характерів дійових осіб. Це надало персонажам п'єси історичної та національної визначеності, конкретності, зробивши твір життєвішим. Наприклад, у сценках розваг молоді, заручин і весілля, уведених до дії п'єси, бачимо, з одного боку, виразне тло для розкриття певного індивідуального характеру, а з іншого – ритуальні народні дійства, деформовані мораллю дрібного міщанства, що прагне за будь-яку ціну наслідувати дворянство. Виникає яскравий комічно-сатиричний контраст між народною етикою українців та життєвими позиціями «новомодного» міщанства, яка всіляко відмежовується від «старого» народного побуту і звичаїв, навіть не розуміючи навіщо.

Найперше Михайло Старицький попрацював над образом і характером головного героя Гострохвостого, якого у драмі «За двома зайцями» замінює Голохвостий. Перший потрапляє у певні не залежні від нього життєві обставини, другим же керує розрахунок. Голохвостий, на думку М. Бондаря, хоч і дрібний, але передбачливий шахрай [1, 48]. Як зауважує дослідник, герой драми «На Кожум'яках» є ще життям не випробуваним, навіть трохи меланхолійним, якого до певної рішучості та похвалання, а також до вчинків проти власного почуття змушують скрутні життєві обставини [1, 47].

М. Старицький зберіг практично весь ансамбль персонажів комедії, а також суть інтриги. Хитрий «цилюрник», аби врятуватися від банкрутства, залицяється до двох панночок одразу, не без успіху «крутить» з ними романи, які начебто ось-ось мають закінчитися весіллям, проте зрештою зазнає фіаско: його викривають і осоромлюють. І все ж після переробки в комедії з'явилося й чимало нового. Її сюжет став значно динамічнішим. Скоротилися «балачки» персонажів, зник наліт мелодраматизму.

Важливим лексичним засобом гумору в п'єсі «За двома зайцями...» є власні імена, які в драматичному творі у зв'язку з відсутністю авторської мови виконують оцінно-характеристичні функції. Змінилися імена більшості персонажів: Рябки стали Сірками, Єфросина – Пронею, а Гострохвостий – Голохвостим.

Зазнали трансформації характери центральних героїв. Образ Свирида Гострохвостого в Нечуя-Левицького роздвоювався; в деяких сценах «цилюрник» з київського Подолу нагадував сентиментального парубка з рідної письменникові Богуславщини. У Старицького ж Голохвостий набув яскравої колоритності, ексцентрики. Акценти, як зауважує В. Панченко, в І. Нечуя-Левицького та в М. Старицького саме такі: кумедна штучність Проні та Голохвостова – результат добровільної втрати природності, якогось аж агресивного заперечення своєї українськості. Обидва письменники тлумачать цю агресивність як початок моральної деградації [4, 87].

П'єса «На Кожум'яках» була сюжетно надто розтягнутою, тому Старицький скористався лише її основною колізією, поповнивши твір новими персонажами (Степан) та ситуаціями (наприклад, сцена заручин). У п'єсі «За двома зайцями...» Старицький застосовує прийом попарного протиставлення персонажів для створення комічно-сатиричного та соціального контрасту. Проні та Голохвостову, які цураються усього народного, протиставляються виразні народні типи позитивних героїв – Галя та Степан. Вони є національним ідеалом людини в драмі «За двома зайцями...». Принципом творення образів Галі та Степана є народне розуміння таких понять, як кохання, повага, свобода, обов'язок. Народні морально-етичні норми, тісно пов'язані з християнською мораллю та віруваннями простих українців, за якими живуть Галя і Степан, можна вважати «змістовим» проявом фольклоризму в п'єсі «За двома зайцями...». Причому фольклоризм тут виступає як стилістичний засіб для індивідуалізації «ідеального-неідеального» героя.

Оскільки дві пари персонажів (Проня – Голохвостий, Галя – Степан) належать до різних соціальних прошарків (селянство і маргіналізоване міщанство), драматургові вдається перенести акценти з побутових на соціальні.

Він висміює обивательські інтереси київського міщанства, прагнення до легкої наживи та «панського» життя. Однак конфлікт п'єси має не тільки соціальний характер. Важливим його елементом є народнопоетична традиція любовної колізії – «трикутник» Голохвостий – Галя – Степан.

Формальним фольклорно-літературним засобом створення гумористично-сатиричного ефекту в п'єсі «За двома зайцями...» стала мова персонажів. Основу словесних засобів комічного в п'єсі становить народнорозмовна мова, зокрема емоційна та експресивна лексика. Для створення гумористичного ефекту Старицький використовує емоційно забарвлені, деформовані та інші ненормативні слова: вульгарні, лайливі, згрубілі тощо. Вони надають мові персонажів яскраво вираженого комізму. Негативно-оцінні розмовно-знижені слова набувають гострого сатирично-гумористичного спрямування, допомагаючи драматургові глибше охарактеризувати типи, породжені тогочасною об'єктивною дійсністю. Подібну функцію виконують вульгарно-образливі слова, посилені характеристичними епітетами, наприклад «*проста мужсва*», «*свинота необразована*» у мові Голохвостого, які він вживає щодо дійових осіб, представників українського селянства та бідного міщанства. Комічний ефект таких епітетів, їх сатирична спрямованість виникає внаслідок того, що сам Голохвостий – людина безграмотна і нікчемна, «перевертень», як його влучно називає Секлета.

Густо рясніє мова Голохвостого зменшено-пестливими словами сатирично-гумористичного плану (*куріпочко, канахвечочко, щіточко*). Одним із засобів створення комічного ефекту в п'єсі «За двома зайцями...» є деформовані слова. Характерне в цьому плані мовлення «промотаного цилюрника» Голохвостого і «дурноверхої» Проні: «[Проня:] Міне так солодке обридло! *Кожинного* дня у нас вдома ласощів *етих разних*, хоч свиней годуй! Я ще *більше* люблю *пальчини, наноси...*» [3, 373]. Рясніє п'єса і зниженою лексикою, використаною в порівняннях: «Проня погана, як жаба», у Голохвостого «довгів, як блох у курнику» [3, 373]. Використовує Старицький у п'єсі народні пісні (у сцені заручин Галі і Голохвостого), прислів'я та приказки. Зокрема, прислів'я винесені у заголовок та підзаголовок п'єси.

Отже, у результаті переробки М. Старицьким п'єси І. Нечуя-Левицького «На Кожум'яках» з'явилася драма «За двома зайцями», яка набула динамізму і сценічної виразності, що дозволило авторам залучити до твору значно ширшу читацьку і глядацьку аудиторію, зробивши драму актуальною і цікавою багатьом наступним поколінням. У ній представлено колоритний народний гумор, у творчому застосуванні якого драматурги виявили виняткову майстерність і письменницький хист. Одночасно у п'єсі використано засоби сатирично-викривального плану, за допомогою якого М. Старицький піддав критиці негативні явища тогочасної дійсності.

О. КАПУРА
Vinnitsya

FOLKLORE AND LITERARY MEANS IN DRAMA

BY M. STARYTSKY AND I. NECHUY-LEVITSKY «CHASING TWO HARES...»

This article analyzes the features of using the folklore and the literary meaning of humorous. And the satirical depiction of reality in the drama «Chasing Two Hares...» by M. Staritsky and I. Nechuy-Levitsky. The basis comic verbal means, based on folk languages, were characterized, including emotional and expressive vocabulary. The paper presents a colorful folk humor in the creative application of which playwrights have found exceptional skill and talent as a writer.

Key words: the folklore, literature the humor, the satire, the folk medium.

О. Н. КАПУРА
г. Винница

ФОЛЬКЛОРНО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ СРЕДСТВА

В ДРАМЕ М. СТАРИЦКОГО И И. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦКОГО «ЗА ДВУМЯ ЗАЙЦАМИ...»

В статье проанализированы особенности использования фольклорно-литературных средств юмористично-сатирического изображения действительности в драме «За двумя зайцами...» Михаила Старицкого и Ивана Нечуя-Левицкого. Определены виды словесных средств комического, которые составляет народный разговорный язык, в частности эмоциональная и экспрессивная лексика. В статье проанализированы образцы колоритного народного юмора, в творческом применении которого драматурги обнаружили исключительное мастерство и писательский талант.

Ключевые слова: фольклор, литература, юмор, сатира, фольклорные средства изображения.

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2014 р.

УДК 82.091

О. В. КЕБА

м. Кам'янець-Подільський
keba59@mail.ru

АНТИУТОПІЯ VS УТОПІЯ: ТИПОЛОГІЯ ДВОХ ВЕРСІЙ (А. ПЛАТОНОВ – Г. ГЕССЕ)

У статті досліджується проблема співвідношення утопії й антиутопії в романах «Чевенгур» А. Платонова і «Гра в бісер» Г. Гессе. Неоднозначність жанрової природи цих творів пояснюється двоїстим ставленням письменників до виуявлених ними світів, в яких ідеал духовності вступає у суперечність із реальним «великим» життям. Драматичний діалог утопічного й антиутопічного, будучи важливим чинником жанрової і поетико-стильової парадигми творів, водночас зумовлює високий рівень метафізичності авторських художніх світів та невизначені перспективи їх критичної інтерпретації.

Ключові слова: поетика, типологія, жанр, утопія, антиутопія.

Роман-антиутопія у ХХ ст. став однією з найбільш продуктивних жанрових моделей. Особливості цього жанру досить докладно описані в сучасному літературознавстві [2; 3;

Список використаних джерел

1. Бондар М. Інтертекстуальні горизонти творчої діяльності Михайла Старицького: рецепції, інтерпретації, трансформації / М. Бондар // Михайло Старицький як творча особистість: Зб. пр. наук. конф. «Творча індивідуальність Михайла Старицького в українському культурологічному контексті». — Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2010. — С. 30—82.
2. Панченко В. Голохвостий іде! / Володимир Панченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.interesniy.kiev.ua/na-pamyat-0-kieve/kiev-na-kinoplenke/golohvostiy-ide/>.
3. Старицький М. Твори : у 6-ти томах / М. Старицький — К. : Дніпро, 1989 — 1990. — Т. 4 : Драматичні твори. — 1989. — 688 с.
4. Цибаньова О. Лаври і терни... Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького / О. Цибаньова. — К. : Український державний центр культурних ініціатив, 1996. — 188 с.

7; 17], тому наразі немає сенсу детально зупинятися на таких аспектах даного утворення, як його дефініція, літературно-художня генеза, соціально-історична проблематика, особ-